

Archeologisch bureauonderzoek

**Plangebied De Baarsjes
Stadsdeel West**

BO 14-073 Amsterdam 2014

Inhoud

Samenvatting	4
Inleiding	5
1 Administratieve gegevens plangebied	6
1.1 Administratieve gegevens	6
2 Wet- en regelgeving	7
2.1 Algemeen	7
2.2 Rijk	7
2.3 Provincie Noord-Holland	7
2.4 Gemeente Amsterdam	8
2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie	8
3 Historisch-topografische en archeologische inventarisatie	9
3.1 Geomorfologie en bodem	9
3.2 Historie algemeen	9
3.3 Historisch-topografische inventarisatie van het plangebied	10
3.3.1 Ontginning	10
3.3.2 Ontwikkeling van infrastructuur	11
3.3.3 Buitengebied	13
3.3.4 Verstedelijking	14
3.4 Archeologische inventarisatie van het plangebied	15
3.4.1 Archeologische Monumentenkaart en Cultuurhistorische Waardenkaart	15
3.4.2 Vindplaatsen	15
3.4.3 Bodemopbouw	18
3.5 Conclusie: verwachtingsmodel	19
4 Archeologische verwachtingskaart	20
5 Archeologische beleidskaart	22
Conclusie	24
Bronnen	25
Appendix: Beleidsvarianten, stroomschema	26

Samenvatting

Bureau Monumenten & Archeologie (BMA) heeft in opdracht van Stadsdeel West een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor het bestemmingsplangebied De Baarsjes, stadsdeel West. Het plangebied wordt begrensd door de Kostverlorenvaart, het Surinameplein, het Rembrandtpark en de Jan van Galenstraat. Dit onderzoek is bedoeld om een beeld te krijgen van de ondergrondse cultuurhistorische waarden die in het plangebied aanwezig kunnen zijn. Een dergelijk bureauonderzoek past binnen de verplichting van gemeenten om conform de Monumentenwet beleid te ontwikkelen ten aanzien van het behoud cq documentatie van die overblijfselen bij bouwontwikkeling.

Het bureauonderzoek gaat uit van een beknopt overzicht van de historisch-topografische ontwikkeling van het plangebied. Het historisch overzicht wordt aangevuld met archeologische informatie afkomstig van vindplaatsen in de omgeving van het plangebied. De historische en archeologische informatie over de ruimtelijke topografische ontwikkelingen is omgezet naar een beeld van archeologische verwachtingen.

Op de archeologische verwachtingskaart (p. 20) worden zeven zones onderscheiden. Aan de hand hiervan is een archeologische beleidskaart opgesteld, waarin de beleidsregels en maatregelen voor de vereiste archeologische monumentenzorg zijn vastgelegd. De beleidskaart telt vier zones (p. 22). Hiervoor is gespecificeerd of en in welke mate archeologisch veldonderzoek nodig is in de bouwplanontwikkeling.

Voor het gehele plangebied geldt de wettelijke meldingsplicht. Dit houdt in dat ook in geval geen archeologisch vervolgonderzoek is vereist en toch bodemvondsten ouder dan vijftig jaar worden aangetroffen dit aan Bureau Monumenten en Archeologie gemeld wordt zodat in overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen kunnen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Inleiding

In opdracht van Stadsdeel West heeft BMA een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd ten behoeve van het bestemmingsplangebied De Baarsjes, stadsdeel West.

Het bureauonderzoek geeft een overzicht van bekende of verwachte archeologische waarden binnen het plangebied. Hierbij is gebruik gemaakt van historisch kaartmateriaal, relevante publicaties en archiefbronnen in samenhang met archeologische informatie over al bekende vindplaatsen in het plangebied en omgeving. Deze informatie is samengevat in een archeologisch verwachtingsmodel op basis waarvan de beleidsregels voor erfgoedzorg worden vastgelegd ten behoeve van het bestemmingsplan.

In het bureauonderzoek komen het nationale, provinciale en gemeentelijke archeologiebeleid (hoofdstuk 2), de historische en archeologische achtergronden (hoofdstuk 3) en de archeologische verwachting van het plangebied (hoofdstuk 4) aan de orde, gekoppeld aan een beleidskaart (hoofdstuk 5) die inzichtelijk maakt of en in welke mate archeologische maatregelen binnen (toekomstige) planontwikkeling vereist zijn.

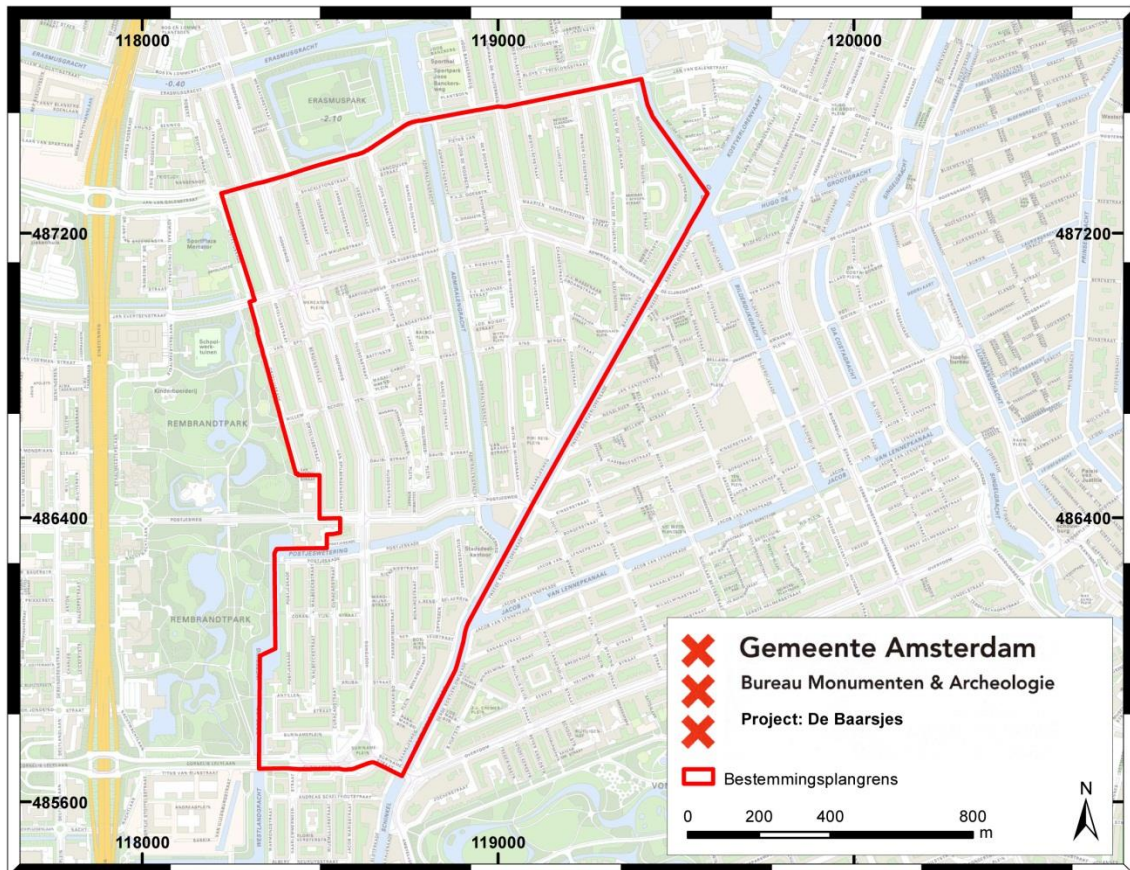
1 Administratieve gegevens plangebied

1.1 Administratieve gegevens

Opdrachtgever Stadsdeel West
Contactpersoon Dhr. M. Zwaagman
Adres Postbus 57239
Postcode / plaats 1040 BC Amsterdam

Plangebied

Provincie	Noord-Holland	Gemeente	Amsterdam
Plaats	Amsterdam	Stadsdeel	West
ARCHIS meldingsnr.	64573	ARCHIS afmeldingsnr.	52184

1 Plangebied De Baarsjes

2 Wet- en regelgeving

2.1 Algemeen

Het archeologische erfgoed bestaat uit voorwerpen en structuren die in de bodem bewaard zijn. Deze materiële overblijfselen vormen een onderdeel van onze leefomgeving. Het beleid voor het archeologisch erfgoed heeft dan ook veel raakvlak met dat van de ruimtelijke ordening. Voor optimale integratie van de archeologie in de ruimtelijke ordening heeft het rijk o.a. de Monumentenwet 1988 en de Wet ruimtelijke ordening aangepast.

2.2 Rijk

Om het bewustzijn van het Europese erfgoed te vergroten hebben de Europese ministers van Cultuur in 1992 het Verdrag van Valletta opgesteld (ook bekend als het Verdrag van Malta). Een van de voorwaarden om dit te bereiken is dat het Europese archeologische erfgoed voor toekomstige generaties beschikbaar blijft.

In Nederland wordt aan dit uitgangspunt invulling gegeven door behoud van archeologisch erfgoed in de bodem (*in situ*) tijdens de planontwikkeling mee te wegen. Als behoud in de bodem (bijvoorbeeld door middel van technische maatregelen of plaanpassing) geen optie is, dan worden archeologische resten opgegraven (behoud *ex situ*). De initiatiefnemer van een ruimtelijk plan, dat bodemverstoring tot gevolg heeft, is verantwoordelijk voor de planologische en de financiële inpassing van het archeologisch onderzoek.

In de Monumentenwet is een bepaling opgenomen dat in elk bestemmingsplan rekening moet worden gehouden met de in de grond aanwezige, dan wel te verwachten archeologische waarden.¹ Ook bevat de Monumentenwet een verplichting om toevalsvondsten te melden (de zgn. meldingsplicht).²

2.3 Provincie Noord-Holland

Als toetsingskader voor bestemmingsplannen en omgevingsvergunningen gebruikt de provincie Noord-Holland de structuurvisie, de leidraad Landschap en Cultuurhistorie en de Cultuurhistorische Waardenkaart (CHW).³ Op grond van de Wro dienen gemeenten bij de vaststelling van bestemmingsplannen, projectbesluiten en beheersverordeningen de Provinciale Ruimtelijke Verordening Structuurvisie in acht te nemen. Op de CHW zijn o.a. archeologisch verwachtingsvolle gebieden opgenomen. De waardestellingen van de CHW zijn bedoeld als algemene indicaties die per specifiek plangebied nadere invulling en precisering nodig hebben. Naast de CHW beheert de provincie de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van het rijk. Op de AMK staan de beschermde archeologische monumenten, de terreinen van zeer hoge en hoge archeologische waarde en de gebieden met een archeologische betekenis.

¹ Artikel 38a lid 1 van de gewijzigde Monumentenwet schrijft hierover dat *De gemeenteraad bij vaststelling van een bestemmingsplan als bedoeld in artikel 3.1 van de nieuwe Wet ruimtelijke ordening en bij de bestemming van de in het plan begrepen grond, rekening houdt met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten monumenten*. Met 'monument' wordt hier een (onbeschermde) archeologisch monument bedoeld, ofwel *alle terreinen welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde* (art. 1 Monumentenwet)

² Artikel 53 van de gewijzigde monumentenwet 1988

³ Provincie Noord-Holland, 2010

2.4 Gemeente Amsterdam

De gemeente Amsterdam vindt het belangrijk dat archeologie vroegtijdig in ruimtelijke ordeningsprocessen wordt geïntegreerd.⁴ Hiermee worden twee doelen gediend. Ten eerste een efficiënte voortgang en kostenbeheersing van bouwprocessen. En ten tweede een kwalitatief goed en stadsbreed uniform beheer van het archeologische erfgoed.

Op basis van de resultaten uit het archeologisch bureauonderzoek wordt bepaald of in het bestemmingsplan regels met betrekking tot archeologie moeten worden opgenomen. De Monumentenwet biedt een tweetal mogelijkheden (artikelen 39-40) die BMA heeft uitgewerkt in de modelregels archeologie.

De bescherming van (verwachte) archeologische waarden in een bestemmingsplan wordt geregeld met een omgevingsgunning als bedoeld in artikel 2.1 lid 1 van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht. Aan een omgevingsvergunning zijn bouwregels verbonden: die bepalen dat in het belang van de archeologische monumentenzorg de aanvrager van een omgevingsvergunning een archeologisch rapport met selectiebesluit dient te overleggen. Daarnaast kan in het bestemmingsplan worden opgenomen dat een omgevingsvergunning moet worden aangevraagd voor het uitvoeren van aanlegwerkzaamheden.

Aan een omgevingsvergunning kunnen voorschriften worden verbonden. Dit houdt in dat aan de vergunning de verplichting wordt gekoppeld om technische maatregelen tot behoud te treffen, om de archeologische resten op te graven of om de werkzaamheden te laten begeleiden door een archeoloog.

De bouwregels en de omgevingsvergunning voor aanlegwerkzaamheden bevatten daarnaast uitzonderingen die duidelijk maken in welke gevallen archeologisch onderzoek niet nodig is. In Amsterdam gelden elf beleidsvarianten, zoals de uitzondering van archeologisch onderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan de 19de of 20ste eeuwse ophogingen (Appendix: Beleidsvarianten). In de praktijk komen per plangebied meestal twee tot zes varianten voor.

2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie

Voor de uitvoering van archeologisch onderzoek is door het ministerie van OCW de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) opgesteld. De KNA gaat uit van een gefaseerde aanpak. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen een Bureauonderzoek, een Inventariserend Veldonderzoek, een Archeologische Opgraving (AO) en een Archeologische Begeleiding (Appendix: stroomschema).

Het inventariserend veldonderzoek is bedoeld om de resultaten van het bureauonderzoek te toetsen. Het geeft inzicht in de aanwezigheid en toestand van de archeologische overblijfselen in de bodem. Een opgraving wordt uitgevoerd wanneer er sprake is van een vindplaats met waardevolle archeologische resten. Een archeologische begeleiding houdt in dat de bouwingreep onder begeleiding van een archeoloog wordt uitgevoerd. Elke onderzoeksfase wordt afgesloten met een selectiebesluit. Hierin wordt vastgesteld welke delen van een plangebied in aanmerking komen voor verder archeologisch onderzoek of voor bescherming en welke delen van het plangebied worden vrijgegeven.

Voor archeologisch veldonderzoek is een Programma van Eisen (PvE) vereist. Hierin zijn de kwalitatieve randvoorwaarden en onderzoeksvragen voor het werk vastgelegd. Het vormt de basis voor verdere planning en kostenraming. Het laten opstellen ervan behoort tot de verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer van het bouwplan.

⁴ BMA, 2005

3 Historisch-topografische en archeologische inventarisatie

3.1 Geomorfologie en bodem

Het huidige natuurlijke landschap in en om Amsterdam is in grote mate bepaald door de landschapsvorming in het Holoceen. Dat is de geologische periode na de laatste IJstijd (vanaf ca. 10.000 v. Chr.). Er heerste toen een gematigd klimaat waarin in enkele duizenden jaren grote pakketten veen groeiden in de kuststreek. Dit Hollandveen bevindt zich in de huidige ondergrond op gemiddeld 2 à 3 m ÷ NAP.

Het natuurlijke landschap werd vanwege grootschalige veenontginningen vanaf de 11de eeuw omgevormd tot een veenweidegebied. Direct ten noorden van het IJ, in Waterland, voltrok deze ontwikkeling zich al vanaf de tweede helft van de 10de eeuw. Aangezien de waterhuishouding een cruciale rol speelde bij de veenontginningen, begon tegelijkertijd de aanleg van het stelsel van (zee)dijken ter bescherming van het nieuwe bouw- en akkerland. Later, in de 17de en 18de eeuw, volgden de droogmakerijen waarbij grote watergebieden in Noord-Holland werden ingepolderd.

3.2 Historie algemeen

De vroegste sporen van menselijke bewoning of activiteiten binnen het gemeentelijk gebied van Amsterdam gaan dankzij recente vondsten in de Noord/Zuidlijn bouwputten op het Damrak en Rokin terug tot het late Neolithicum (ca. 2400 v. Chr.). Ook rond de stad, op vooral de hoger gelegen strandwallen, zijn dergelijke oude vindplaatsen.

De oudste stedelijke bewoningssporen, voor zover nu archeologisch bekend, beginnen in de 12de eeuw en zijn teruggevonden aan de Nieuwendijk / Kalverstraat en de Warmoesstraat/Nes. Met de aanleg van de (Nieuwezijds en Oudezijds) burgwallen in de 14de eeuw startte het proces van stadsvorming. De stad had eerst een aarden omwalling als verdedigingswerk die in het laatste kwart van de 15de eeuw werd vervangen door een stenen stadsmuur. De laatmiddeleeuwse stad was omsloten door de huidige Singel aan de westkant en de Geldersekaade en Kloveniersburgwal aan de oostkant. In de periode 1585-1663 groeide de stad explosief door vier stadsuitbreidingen. Ten tijde van de Eerste Uitleg (1585-1586) verplaatste de stadsrand zich naar de huidige Herengracht en de Oudeschans. Bij de Tweede Uitleg (1592-1596) kwamen er vier nieuwe woon- en werkeilanden (Marken, Uilenburg, Rapenburg en Vlooienburg) aan de oostkant van de stad. In 1613 ontstond met de Derde Uitleg aan de westzijde van de stad de woon- en werkbuurten de Jordaan en het eerste deel van de grachtengordel tot aan de Leidsegracht. De vroeg 17de-eeuwse stad werd beschermd door een aarden wal met 11 bolwerken ontworpen naar de nieuwste fortificatieplannen uit Italië. Met de Vierde Uitleg van 1663 werd in de Gouden Eeuw het halfcirkelvormige stadsplan van Amsterdam voltooid. De nieuwe bakstenen stadswal kreeg in totaal 26 bolwerken en had een gracht in het tracé van de huidige Singelgracht. Het oostelijk deel van de grachtengordel werd aangelegd over de Amstel en aan het IJ kwamen de drie oostelijke haveneilanden Kattenburg, Wittenburg, Oostenburg.

De eerste woonwijken buiten de Singelgracht ontstonden naar aanleiding van het uitbreidingsplan Kalff in 1877, gevolgd door een tweede ring na annexatie van grote delen van de gemeenten Nieuwer-Amstel en Sloten in 1896. De 20ste-eeuwse groei van de stad valt uiteen in vier fasen. Tussen 1915 en 1940 werd in Noord, Oost, Zuid en West de Gordel 20-40 gebouwd. Deze wordt gevolgd door de naoorlogse tuinsteden in West, Buitenveldert en Noord, en in de jaren zestig en zeventig door het volbouwen van de Bijlmermeerpolder. Met IJburg borduurt de stad begin 21ste eeuw weer voort op het concept van vier eeuwen tevoren, het creëren van stedelijk areaal in en aan het IJ. Daarnaast wordt door de bouw van woningen binnen het bestaande stedelijk gebied ingezet op verdichting van de stad.

3.3 Historisch-topografische inventarisatie van het plangebied

Plangebied De Baarsjes wordt begrensd door de Kostverlorenvaart, het Surinameplein, het Rembrandtpark en de Jan van Galenstraat. Historisch gezien maakt dit gebied deel uit van de Sloterbinnen- en Middelveldse Gecombineerde Polders. Voor de historisch-topografische analyse van het plangebied zijn verschillende cartografische bronnen gebruikt, waaronder de kaart van de Sloterbinnen- en Middelveldse Gecombineerde Polders door Cornelis Koel (1675), Nicolaes Visscher (ca. 1700), de Topografisch Militaire Kaart (1854), de kaart van Scheltema (1900) en Publieke Werken (1929).

2 De Topografisch Militaire Kaart (1854) met daarop het plangebied (rood omljnd), de gereconstrueerde veenrug (groen) en de ontginningsrichting (lichtblauwe pijlen).

3.3.1 Ontginning

Tot de 20ste eeuw behoorde het plangebied tot de ambachtsheerlijkheid Sloten. Oorspronkelijk was dit een veengebied dat vanaf de 11de of 12de eeuw op grote schaal werd ontgonnen en geschikt gemaakt werd voor bewoning en landbouw.⁵ Om vruchtbaar akkerland te creëren, was een diepe ontwatering van het veen nodig. De ontginners bereikten dit door vanuit de rivier de Slochter sloten te graven, recht tegen de natuurlijke verhogingen in het landschap op. Zo was een langgerekte hoge veenrug langs de oostelijke begrenzing van het plangebied bepalend voor de plaatselijke ontginningsrichting (afb. 2). De ontginningen voltrokken zich tegelijkertijd vanaf de overzijde van de veenrug. De twee tegenovergestelde ontginningsblokken werden op elkaar aangesloten door een wetering te graven: de voorloper van de Kostverlorenvaart.⁶

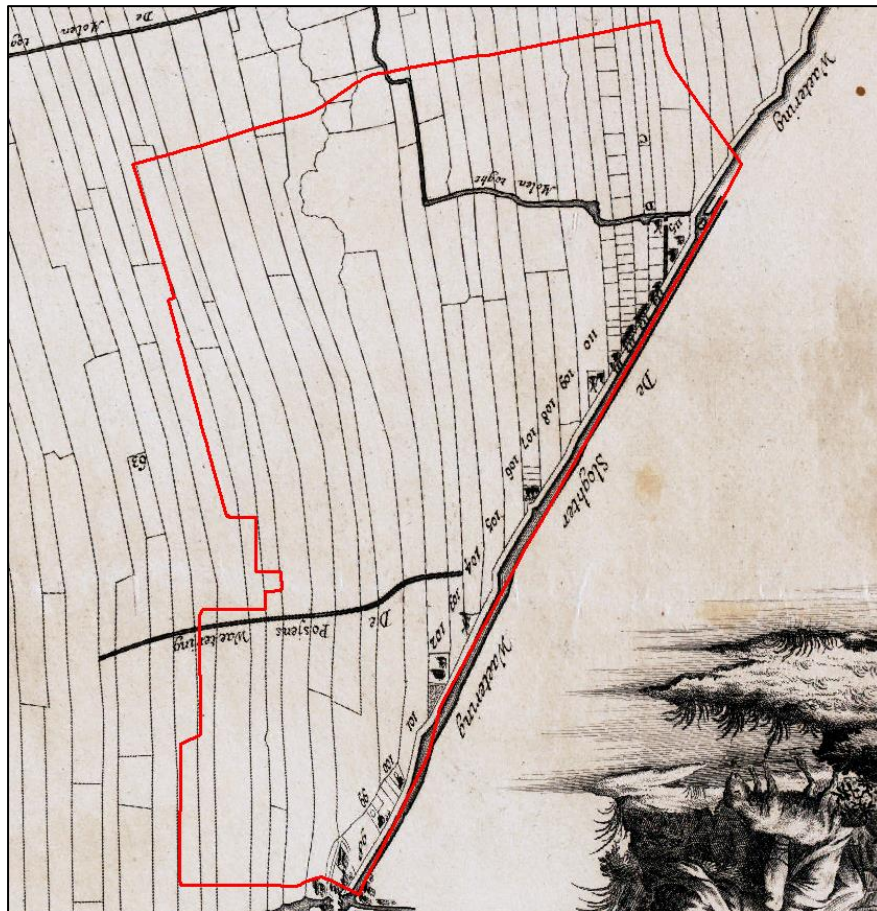
Als gevolg van de voortdurende afwatering ging het veen inklinken en oxideren. Hierdoor kwamen de landerijen jaar na jaar lager te liggen en werden deze natter. De ontginners zagen zich dan ook telkens genoodzaakt om vanuit de achterdichtingen nieuw, hoger gelegen veengebied in cultuur te brengen. Rond 1300 was op deze manier vrijwel het gehele veengebied

⁵ Stol 1993, 29; Borger 1987, 16-17; De Bont 2009, 462-464

⁶ De 'Grote Hollandse Waterscheiding' (De Bont 2004, 34)

getransformeerd in een vlak, laaggelegen weidegebied, dat met een stelsel van dijken en sluizen moest worden beschermd tegen het oprukkende zeewater.⁷

Tijdens de ontginningsperiode was bewoning in hoge mate gekoppeld aan het beschikbare akkerland. Nederzettingen hadden aanvankelijk dan ook een diffuus karakter, in de vorm van wijd over het landschap verspreide woonterpen ('hoevenzwermen'). In een latere fase van de ontginningsperiode groepeerde de bewoning zich echter onder meer langs de belangrijkste land- en waterwegen.⁸ Mogelijk had ook de bebouwde strook langs de Kostverlorenvaart, die onder meer op de kaart van Koel staat aangegeven (afb. 3), een laatmiddeleeuwse oorsprong.

3 Het plangebied (rood omlijnd) op de kaart van Koel, 1675.

3.3.2 Ontwikkeling van infrastructuur

In 1413 kreeg het Hoogheemraadschap van het Rijnland grafelijke toestemming om de wetering tussen het Nieuwe Meer, de Schinkel en het IJ (3.3.1) te verbreden en spuisluizen te plaatsen in de zeedijk. Omdat Amsterdam vreesde dat de sluizen door vijanden misbruikt zouden worden om de stad onder water te zetten, liet het stadsbestuur deze kort na de aanleg dichtten. Het graven van het kanaal leek aanvankelijk dus voor niets te zijn geweest; een mogelijke verklaring voor de benaming 'Kostverlorenvaart'. Het kanaal vond echter al gauw veelvuldig gebruik als snelle scheepvaartverbinding met het Haarlemmermeer en de steden ten zuiden van Amsterdam.⁹

⁷ Stol 1993, 29; Borger 1987, 16-17

⁸ De Bont 2009, 577

⁹ Heijdra 2004, 13

In de 17de eeuw was het maaiveld in het plangebied dermate laag komen te liggen (3.3.1) dat de afwatering via de Kostverlorenvaart niet meer soepel verliep. Regelmatig hadden de landerijen te maken met wateroverlast. De landeigenaren zagen zich daarom genoodzaakt de waterproblemen samen aan te pakken in polderorganisaties. In 1569 werd zo het octrooi aangevraagd van de Sloterbinnenpolder, waarin het plangebied is gelegen. In 1673 ging het bestuur samenwerken met de naburige polder, waarmee de Sloterbinnen- en Middelveldse Gecombineerde Polders ontstonden. (afb. 3).¹⁰ De Postjes- en de Molenwetering, met een vertakking genaamd de *Krommert*, werden aangelegd om het overtollige water uit de polder richting twee watermolens te leiden. Door de Noorder- en de Zuider Watermolen werd het water uitgeslagen op de Kostverlorenvaart.¹¹

Om verkeer tussen de molenweteringen en de hoger gelegen Kostverlorenvaart mogelijk te maken werden halverwege de 17de eeuw twee overhalen geplaatst. Vaartuigen konden hier over een houten helling naar de andere kant van het water worden getrokken. Bij de noordelijke overhaal werd in 1787 ook een ophaalbrug over de Kostverlorenvaart geplaatst, waardoor een directe landverbinding ontstond naar de stad.¹²

4 Het plangebied (rood omlijnd) op de kaart van Visscher, 1700.

¹⁰ Heijdra 2004, 15-16

¹¹ Heijdra 2001, 17-18

¹² Heijdra 2004, 24

3.3.3 Buitengebied

De Sloterbinnen- en Middelveldse Gecombineerde Polders hadden tot in de 20ste eeuw een landelijk karakter met een diversiteit aan functies. Niet alleen was het gebied voor Amsterdam een belangrijke bron van agrarische producten; er werden vooral vanaf de 17de eeuw langs (water)wegen ook bedrijven gevestigd die te gevaarlijk of vervuilend waren voor de binnenstad en die de ruimte en toegang tot schoon water goed konden gebruiken.¹³

Op de kaart van Visscher is te zien dat de omgeving van de Krommert voornamelijk in gebruik was als tuinbouwgebied (afb. 4). Het gebied strekte zich via een dunne strook uit tot de Haarlemmerweg en kwam in de 18de eeuw bekend te staan als het *Slatuinenpad*. Aanvankelijk was het land in bezit van enkele grootgrondbezitters, maar gedurende de 18de eeuw werd het land steeds verder opgedeeld om plaats te maken voor de huizen van het toenemende aantal tuinders en rijke Amsterdammers die hier een ideale locatie vonden voor hun buitenplaatsen en pleziertuinen. Sommige buitens dienden niet alleen als zomer- en weekendverblijf maar herbergden ook bedrijfsruimten.¹⁴

Langs de Kostverlorenvaart waren vooral bedrijven gevestigd, zoals vol- en korenmolens, houtzagerijen, kleine scheepswerven en lijmerijen. Ook vond men hier enkele herbergen, zoals *De Drie Baarsjes*, die gedurende de 17de en 18de eeuw grote bekendheid genoot.¹⁵ De bebouwing was het meest geconcentreerd bij de overhaal naar de Krommert en de zuidoostpunt van het plangebied, waar de nabijheid van de Overtoom en de Slotervaart voor een economische impuls zorgde (afb. 3 en 4). De bedrijvigheid in het gebied bleef tot in de vroege 20ste eeuw toenemen (afb. 5).

5 Zicht in zuidwestelijke richting vanaf de ophaalbrug over de Kostverlorenvaart aan het begin van de 20ste eeuw. Het tweede gebouw van rechts was de voormalige herberg de Drie Baarsjes. In de verte is krijtmolen *de Hoop* (1782-1921) zichtbaar. Prentbriefkaart, ca. 1910 (SAA).

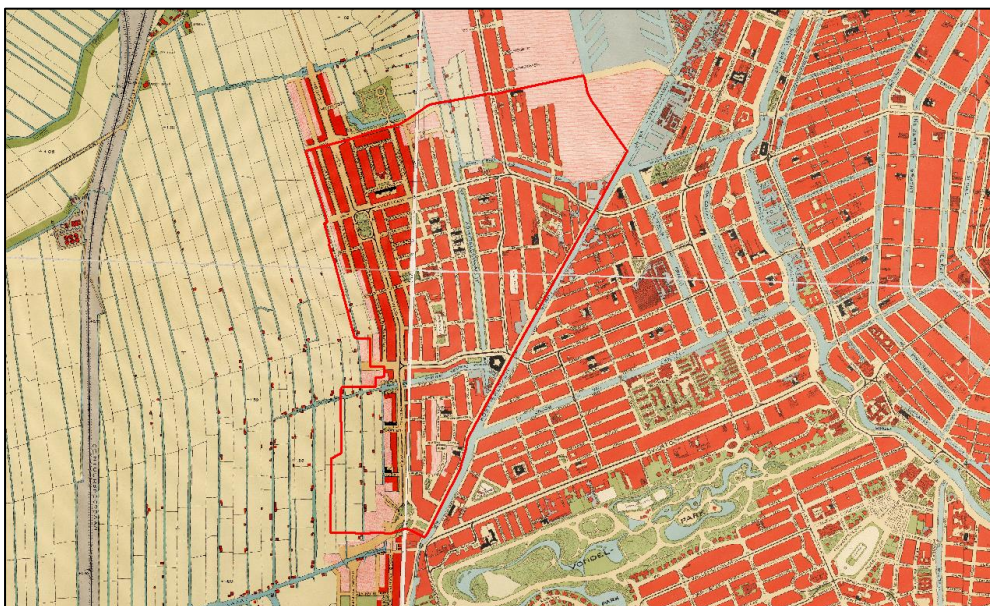
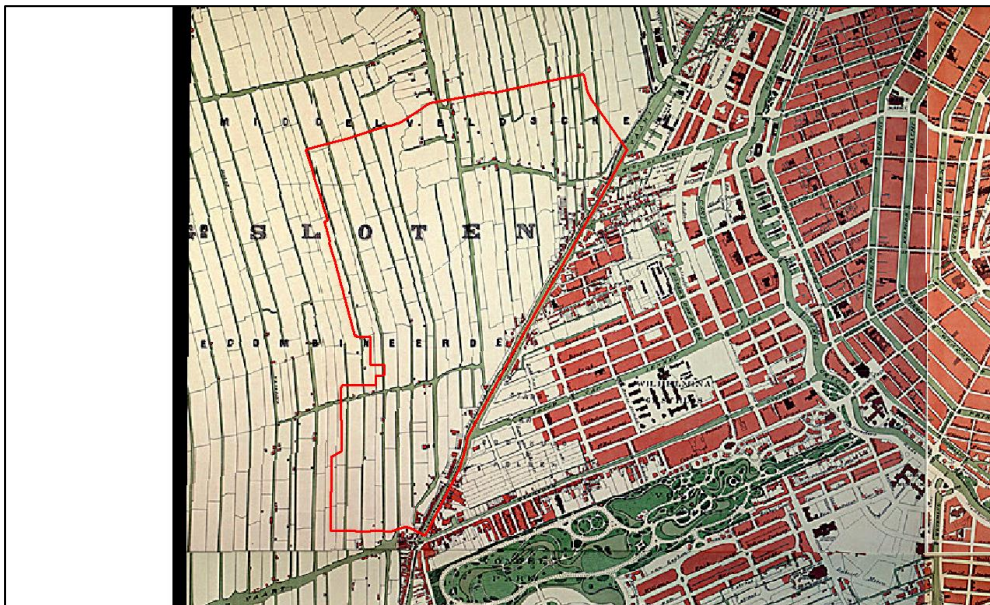
¹³ Heijdra 2004, 36

¹⁴ Heijdra 2001, 23

¹⁵ De eerste vermelding dateert van 1642 (Heijdra 2004, 21)

3.3.4 Verstedelijking

De groei en modernisering van de industrie vanaf de late 19de eeuw resulteerde in de sloop van de meeste molens en buitenplaatsen in de Baarsjes. Na de annexatie van Sloten door Amsterdam in 1921 werd met het oog op stadsuitbreiding de overgebleven prestedelijke bebouwing geruimd. Alleen de bebouwing langs het zuidelijk deel van het Slatuinenpad werd geïncorporeerd in het uitbreidingsplan en bleef zo behouden. De rest van het polderlandschap werd met een dik zandpakket op stadspeil gebracht en bebouwd met hoge woonblokken (afb. 9).¹⁶ Verder werden de molenweteringen aanzienlijk verbreed en uitgediept en omgevormd tot de huidige Postjeswetering en Admiralengracht. In 1934 kwam ook het Westelijk Marktkanaal gereed. Met de demping van de Krommert in de jaren 1959-1962 verdween het laatste landelijke element uit het stadsbeeld.¹⁷

6 Het plangebied (rood) op respectievelijk de kaart van Scheltema (ca. 1900) en Publieke Werken (1929)

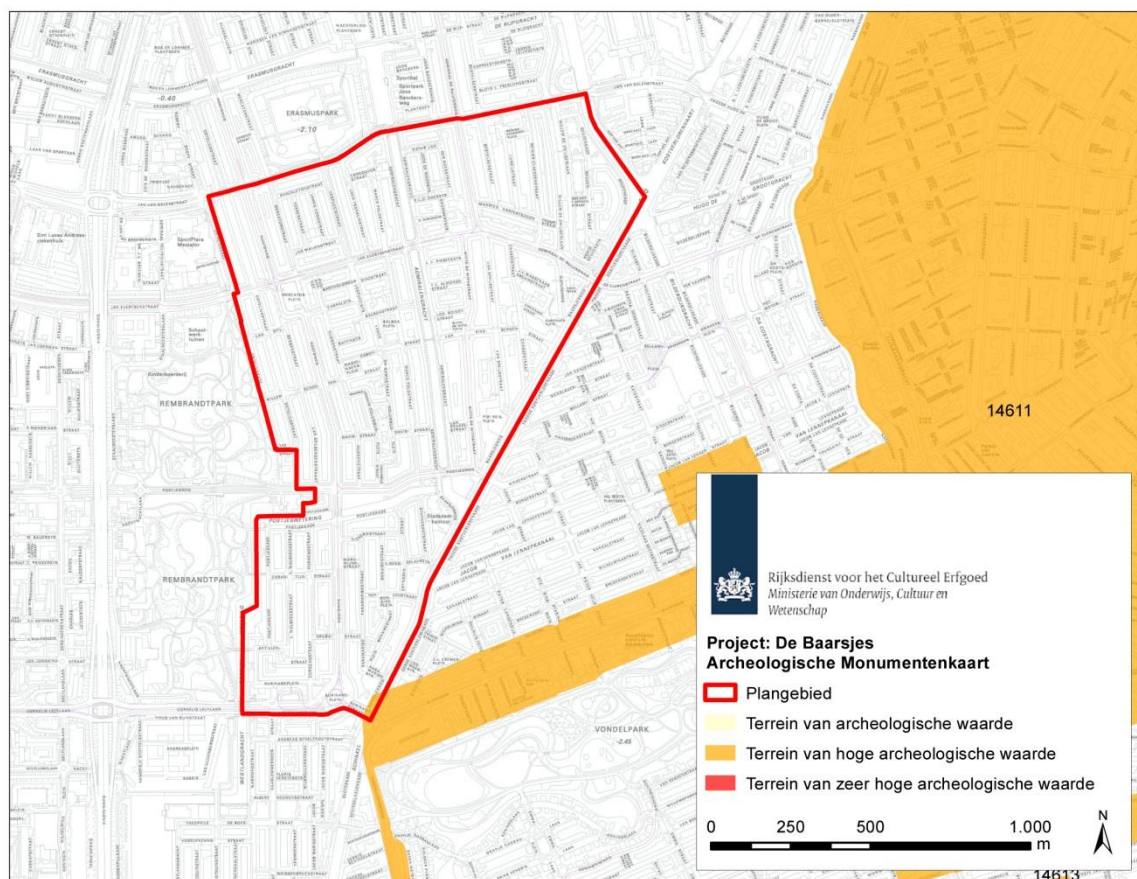
¹⁶ Heijdra 2004, 39

¹⁷ Heijdra 2004, 41; Kruizinga 2002, 603

3.4 Archeologische inventarisatie van het plangebied

3.4.1 Archeologische Monumentenkaart en Informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie

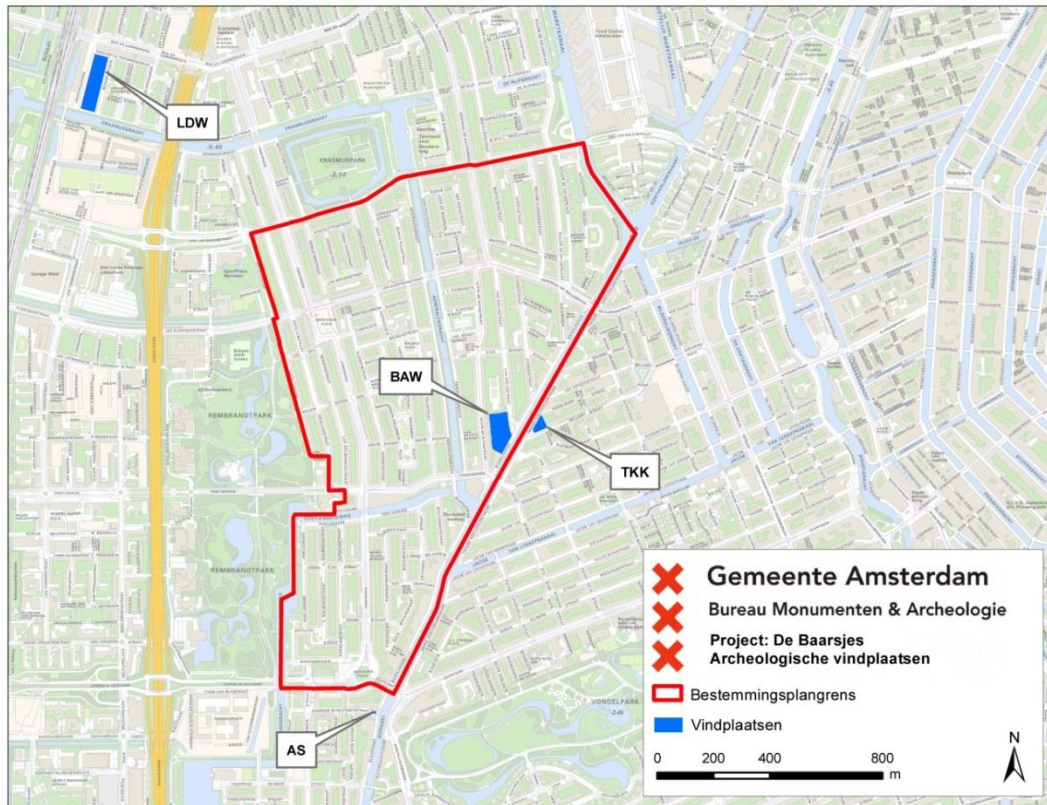
Binnen het plangebied zijn volgens de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed geen archeologische monumenten aangewezen. Wel ligt een klein deel van het gebied in een zone met een hoge archeologische waardering (afb. 7). De Informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie van de Provincie Noord-Holland komt overeen met het AMK-kaartbeeld. De verwachtingen op deze kaarten zijn algemeen van aard en dienen in het geval van bouwplanvorming nader te worden uitgewerkt. Een inhoudelijke en ruimtelijke specificatie van de archeologische verwachtingen volgt in het volgende hoofdstuk.

7 Het plangebied De Baarsjes rood omlijnd op de Archeologische Monumenten Kaart (AMK, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, juli 2010).

3.4.2 Vindplaatsen

Binnen het plangebied is tot op heden één archeologisch veldonderzoek uitgevoerd. Daarnaast hebben verschillende onderzoeken plaatsgevonden in de directe omgeving (afb. 8). De vondsten en structuren die door BMA op deze vindplaatsen werden gedocumenteerd vormen een graadmeter voor het archeologisch potentieel van het plangebied. De vindplaatsen worden hieronder kort beschreven.

8 Het plangebied (rood omlijnd) en de vindplaatsen.

Andreas Schelfhoutstraat (AS)

De vondst van enkele kogelpotfragmenten bij de aanleg van een diepriool aan de Andreas Schelfhoutstraat in juni 2005 was aanleiding voor een archeologische waarneming. Onder het 1,80 á 1,90 m dikke 20ste-eeuwse zandpakket bevond zich een eerste veenophoging met daarin een 17de-eeuwse bakstenen waterput, gefundeerd op een houten wagenwiel. Uit de stratigrafische situatie van de riolsleuf kon niet worden vastgesteld of de kogelpotfragmenten op 13de-eeuwse bewoning wezen of dat ze afkomstig waren uit de 17de-eeuwse ophogingslaag.¹⁸

Kolenkit Zuidelijk Veld Fase 1 (LDW)

In 2009 vond een archeologische begeleiding plaats in de bouwput Kolenkit Zuidelijk Veld Fase 1. De natuurlijke ondergrond bleek hier te bestaan uit rietveen met een enigszins golvend oppervlak dat op gemiddeld NAP - 3,90 m lag. Vanaf het veenniveau was het terrein opgehoogd met klei tot ca. NAP - 2 m. Uitgaande van de stratigrafische relatie met de aanwezige bouwsporen is deze ophoging in de 17de eeuw gedateerd. In de jaren 60 van de 20ste eeuw volgde weer een ophoging, nu met ruim 2,5 m zand tot ca. NAP + 0,50 m.

Tot de oudste bebouwingsfase in de 17de eeuw of begin 18de eeuw behoorde een goed geconserveerde rechthoekige structuur van anderhalfsteens muurwerk, gefundeerd op langshout (afb. 9). De bouwwijze en inrichting wijzen op een gebruik van het gebouw als schuur of stal. De ondergrond binnen het gebouw bestond uit een afwijkende zandige kleivulling die vermengd was met huishoudelijk aardewerk afval uit de gehele 18de eeuw.

Het aardewerkspectrum vertoonde een opvallende overeenkomst met materiaalgroepen in stedelijke beerputten. Opmerkelijk was de aanwezigheid van een stuk aardewerk met politieke

¹⁸ Archeologische Kroniek 2006

symboliek in de vorm van Patriottistische propaganda dat betrekkelijk zeldzaam was en tot nu toe slechts bij één andere Amsterdamse vindplaats, in de woonbuurt van de havenarbeiders op Oostenburg, voorkwam. Verdere vergelijking van deze vondsten met die uit de talrijke vindplaatsen in de historische binnenstad kan nadere informatie bieden over de historische relatie tussen stad en platteland en de materiële aspecten van de huishoudens in deze leefmilieus.¹⁹

9 Het rechthoekige gebouw met een waterkelder en uitbouwen aan de linkerkant, gezien richting het oosten.

Tweede Kostverlorenkade 105-109 (TKK)

In januari 2006 werd voorafgaand aan het nieuwbouwproject Tweede Kostverlorenkade 105-109 een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) ingelast. Het bodemonderzoek wees uit dat het terrein in de tweede helft van de 17de eeuw bouwrijp was gemaakt door het op te hogen. De oudste bouwsporen bestonden uit een bestrating van ijsselsteentjes uit het einde van de 17de eeuw of het begin van de 18de eeuw.

Het oudste bouwwerk waarvan sporen resteerden betrof een houten schuur of werkplaats waarvan de houten wanden rustten op een bakstenen rand. Het langshout was niet zoals gebruikelijk gefundeerd op palen, maar op omgekeerd ingegraven halve tonnen (afb. 10). Een dergelijke funderingstechniek is bekend van het 17de/19de-eeuwse platteland rond Amsterdam. Dit past in het beeld dat de oever van de Kostverlorenvaart een landelijk gebied was waar allerlei eenvoudige utiliteitsgebouwtjes stonden voor de nijverheid die vanuit de stad daar naartoe was verplaatst. Het gebouw behoorde vermoedelijk bij een scheepswerf die tot het begin van de 20ste eeuw aan de Kostverlorenkade in gebruik was, gelegen aan het einde van de Bellamystraat, onder de huidige rijweg.²⁰

¹⁹ Gawronski & Jayasena 2010

²⁰ Gawronski & Jayasena 2006

10 Fundering op tonnen van het houten gebouw (TKK).

RIVA-terrein (BAW)

Voor het RIVA-terrein gold een archeologische verwachting gebaseerd op de veronderstelde aanwezigheid van sporen van nijverheid en bewoning langs de Kostverlorenvaart. Het IVO dat hier in mei 2005 werd uitgevoerd heeft echter uitgewezen dat de bewonings- en gebruikssporen dermate schaars en fragmentarisch waren dat verder onderzoek is komen te vervallen. Wel heeft het IVO een inzicht gegeven in de lokale bodemopbouw. Zo werd vastgesteld dat onder een 20ste-eeuws ophogingspakket van zand en puin op NAP - 1,80 m een intact 18de-/vroeg 19de-eeuwse loopniveau aanwezig was. Het natuurlijke veen bevond zich op NAP - 3 m.²¹

3.4.3 Bodemopbouw

Bijna het gehele plangebied is in de jaren '20 en '30 van de 20ste eeuw op grote schaal opgehoogd. Alleen bij het zuidelijke Slatuinenpad, waar de huidige kleinschalige bebouwing omstreeks 1900 reeds gerealiseerd was, bleef het peil ongewijzigd (ca. NAP - 1,00). Rekening houdend met inklinking van de bodem en verstoring daarvan bij de aanleg van de huidige bebouwing, vallen archeologische resten hier vanaf 0,50 m onder maaiveld te verwachten. Uitgaande van deze diepte (NAP - 1,50), moet in het overige deel van het plangebied (ca. NAP + 0,50 m) rekening worden gehouden met een zandpakket van ca. 2 m dik, waaronder de eerste archeologische overblijfselen zich kunnen presenteren. Deze constatering komt overeen met de bodemopbouw van de Andreas Schelfhoutstraat (AS) en het RIVA-terrein (BAW), en volgt ook uit de vergelijking van de huidige maaiveldhoogte in het plangebied met het polderpeil van 1929.²²

Op verschillende plaatsen binnen het plangebied is het oorspronkelijke polderpeil vergraven, waardoor ter plekke geen archeologische resten worden verwacht. Hiertoe behoren de

²¹ Gawronski & Veerkamp 2008

²² AHN; Kaart van Publieke Werken 1929

tracés van de tegenwoordige Postjeswetering, Admiralengracht en het Westelijk Marktkanaal. Hetzelfde geldt voor het Piri Reisplein (het voormalige RIVA-terrein), dat in 2005 na archeologisch veldonderzoek is vrijgegeven voor bouwontwikkeling.

3.5 Conclusie: verwachtingsmodel

Op basis van bovenstaande inventarisatie zijn binnen het plangebied De Baarsjes materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met ontginning, bewoning en landgebruik vanaf de 11de eeuw. Het intensieve gebruik van het gebied vanaf de 17de eeuw heeft echter het grootste aandeel in de archeologische verwachting. Wel dient ten aanzien van de archeologische kwaliteit van de ondergrond van het plangebied rekening te worden gehouden met (sub)recente bodemingrepen waarbij het oorspronkelijke polderpeil is vergraven of door grootschalige ophoging is aangetast.

4 Archeologische verwachtingskaart

Op basis van de historisch-topografische en archeologische inventarisatie (hoofdstuk 3) zijn binnen het plangebied De Baarsjes materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met de gebruiksgeschiedenis vanaf de 11de eeuw. Dit leidt tot een verwachtingskaart van archeologische materiële neerslag voor het plangebied. Het plangebied kent zeven zones met een hoge of lage verwachting. Een hoge verwachting duidt op een dichte verspreiding van archeologische resten met een sterke onderlinge samenhang. In zones met een lage verwachting hebben de sporen een lagere trefkans en/of betreffen deze vooral losse vondsten.

Zone A: Sloterbinnen- en Middelveldse gecombineerde polders

Verwachting: laag

In het voormalige veenweide- en tuinbouwgebied kunnen resten aanwezig zijn die verband houden met bewoning en landgebruik vanaf de ontginningsperiode tot in de 20ste eeuw.

Zone B: Kostverlorenvaart

Verwachting: laag

In de bedding van de Kostverlorenvaart kunnen losse vondsten voorkomen die verband houden met de nijverheids- en bewoningsgeschiedenis van het gebied langs de waterweg tussen de 15de en de 20ste eeuw.

Zone C: Krommert

Verwachting: laag

In de voormalige bedding van deze gedempte 17de-eeuwse molenwetering kunnen resten van beschoeiingen, losse vondsten en afval worden verwacht die in de waterbodem zijn weggezonden.

Zone D: Bewoning en bedrijvigheid langs de Kostverlorenvaart

Verwachting: hoog

Langs deze 15de-eeuwse waterweg waren tot in de 20ste eeuw diverse bedrijven, en buitenplaatsen gevestigd. Materiële overblijfselen betreffen ophogingen, houten en bakstenen funderingen en kuilen met productieafval.

Zone E: Bewoning langs het Slatuinenpad

Verwachting: hoog

Waar het Slatuinenpad de Overtoom bereikte ontwikkelde zich vanaf de 18de eeuw een dichte bewoningszone. Bij de 20ste-eeuwse verstedelijking werd dit prestedelijke woongebied intact gelaten. Archeologische resten zijn onder meer ophogingen, houten en bakstenen funderingen en beerputten met huishoudelijk afval.

Zone F: Tuinen en buitenplaatsen langs het Slatuinenpad

Verwachting: hoog

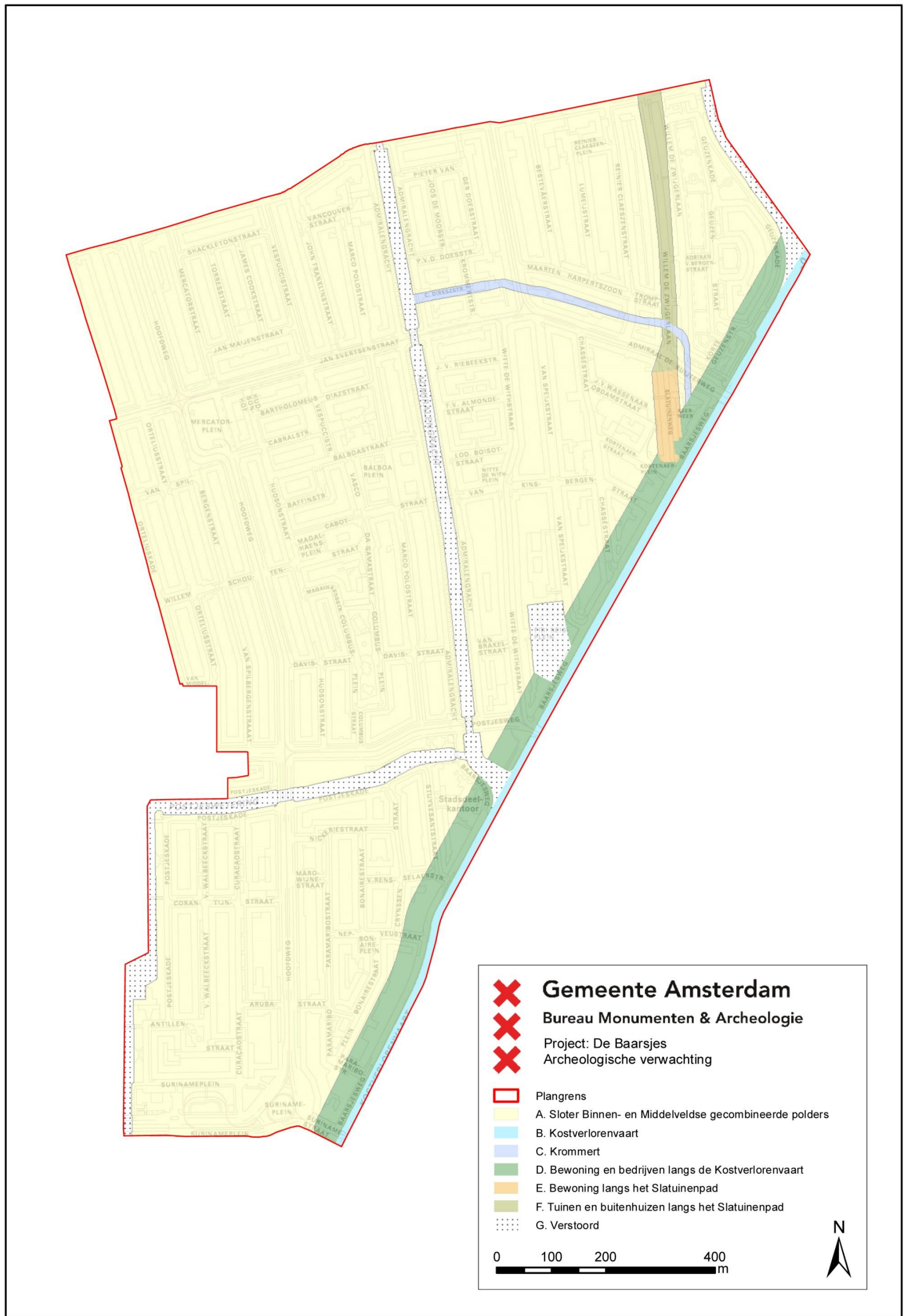
Langs het Slatuinenpad werd in de 17de/18de eeuw groente verbouwd. Ook vond men hier pleziertuinen en buitenplaatsen van goeude burgers. Doordat deze strook grotendeels onbebouwd is gebleven, is de fysieke aantasting van archeologische resten mogelijk gering. Deze betreffen onder meer ophogingslagen, botanische resten, funderingen en beerputten met huishoudelijke afval.

Zone G: Verstoord

Verwachting: negatief

Bij grootschalig grondverzet in de 20ste eeuw is het polderpeil ter plaatse vergraven. Hier hoeft geen rekening te worden gehouden met archeologische resten. Onder deze zone valt ook het Piri Reisplein (het voormalige RIVA-terrein), dat in 2005 na archeologisch veldonderzoek is vrijgegeven voor bouwontwikkeling.

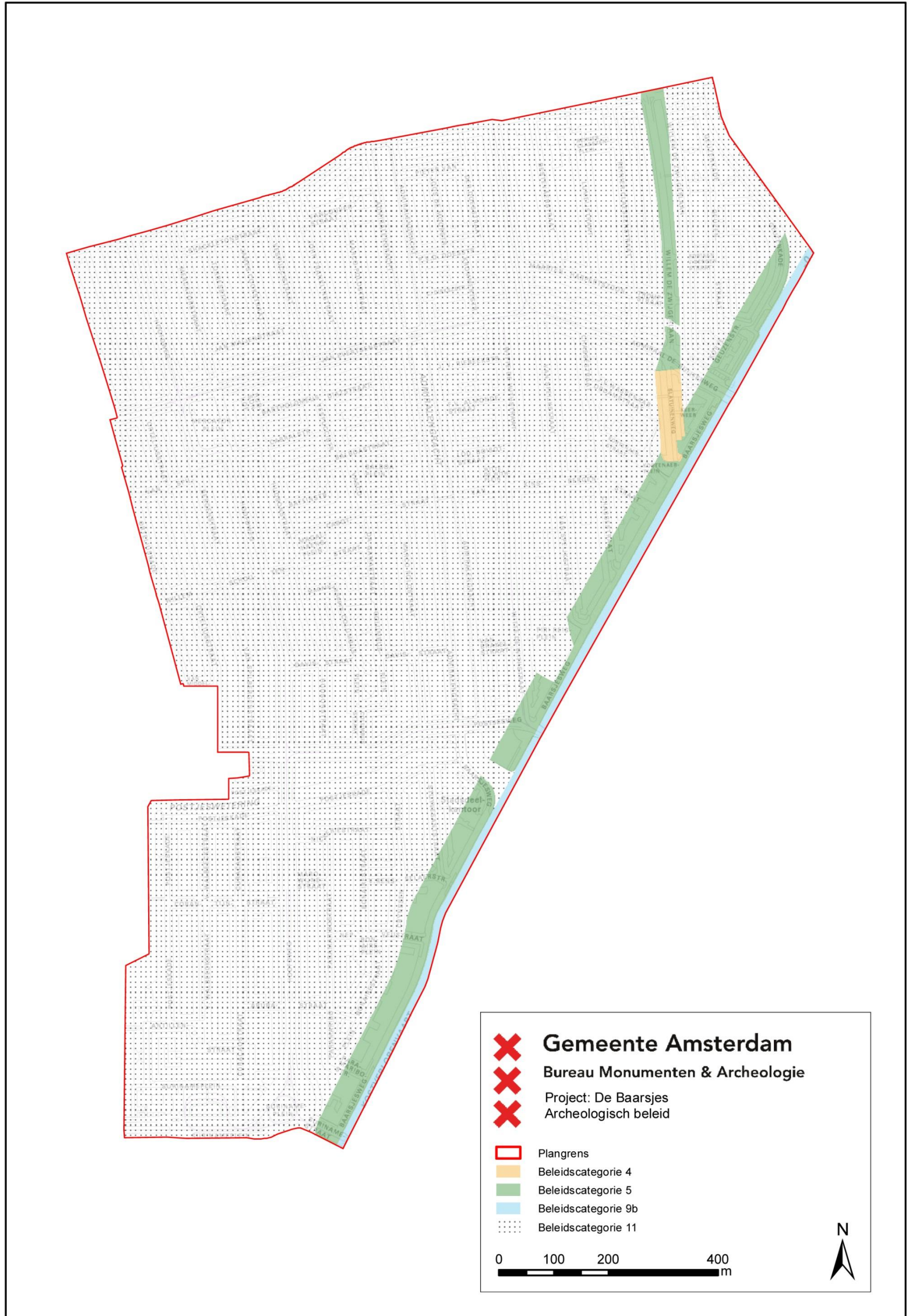

5 Archeologische beleidskaart

De archeologische beleidskaart van plangebied De Baarsjes is bedoeld als een ruimtelijk schema van de maatregelen die nodig zijn voor de zorg voor het archeologische erfgoed binnen bepaalde zones of locaties in het plangebied. De clustering van de verwachtingszones resulteert in een beleidskaart met daarop drie zones met bijbehorende specifieke beleidsmaatregel. (Appendix: beleidsvarianten, stroomschema).

- **Beleidsvariant 4: (verwachtingszone E)**
Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of ondieper dan 0,5 m.
- **Beleidsvariant 5: (verwachtingszones D en F)**
Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² of ondieper dan 2 m.
- **Beleidsvariant 9b: (verwachtingszone B)**
Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 10.000 m².
- **Beleidsvariant 11: (verwachtingszones A, C en G)**
Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij alle bodemingrepen.

Voor het gehele plangebied geldt dat ook in geval geen archeologisch veldonderzoek vereist is en er toch archeologische overblijfselen ouder dan vijftig jaar bij bouwwerkzaamheden aangetroffen worden, deze bij Bureau Monumenten en Archeologie gemeld worden, zodat in overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Conclusie

Het voorliggende bureauonderzoek is uitgevoerd voor het plangebied De Baarsjes en heeft betrekking op de ondergrondse cultuurhistorische waarden. In het plangebied bestaan vier archeologische beleidszones.

Voor de eerste zone geldt vrijstelling van archeologisch onderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of minder diep dan 0,5 m.

Voor de tweede zone geldt vrijstelling van archeologisch onderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² of minder diep dan 2 m.

Voor de derde zone geldt vrijstelling van archeologisch onderzoek bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 10.000 m².

Voor de vierde beleidszone geldt vrijstelling van archeologisch vervolgonderzoek, ongeacht de omvang en diepte van de bodemingreep.

Voor het gehele plangebied geldt conform de Monumentenwet een vondstmeldingsplicht. Dit houdt in dat ook in geval geen archeologisch vervolgonderzoek is vereist en toch bodemvondsten ouder dan vijftig jaar worden aangetroffen dit aan Bureau Monumenten en Archeologie wordt gemeld zodat in overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Bronnen

Digitale bronnen

ARCHIS: Archeologisch Informatiesysteem: <http://www.archis.nl/archisii/html/index.html>

CHW: Cultuurhistorische Waardenkaart provincie Noord-Holland: <http://chw.noord-holland.nl>

SAA: Stadsarchief Amsterdam: <http://beeldbank.amsterdam.nl/>

AHN: Actueel Hoogtebestand Nederland: <http://ahn.geodan.nl/ahn/>

Literatuur

Baart, J.M., *Nota Archeologisch Monumentenbeleid Gemeente Diemen*, Diemen 1993

BMA, *Ruimte voor Geschiedenis. Beleidsnota Monumenten en Archeologie Amsterdam 2005-2010*, Amsterdam 2005

BMA, *Erfgoedagenda Amsterdam 2010-2014*, Amsterdam 2010

BMA, *Ruimte voor Geschiedenis. Beleidsnota Monumenten en Archeologie Amsterdam 2005-2010*, Amsterdam 2005

Bont, C. de, *Homines Manentes apud Amestelledamme. Een historische geografie van Amsterdam en omgeving in de middeleeuwen (800-1500)*, Alterra Wageningen 2004

Bont, C. de, *Vergeten land: ontginning, bewoning en waterbeheer in de westnederlandse veengebieden (800-1350)*, Wageningen Universiteit 2009

Borger, G.J., 'Ontgonnen, bedijkt, bebouwd. De agrarische voorgeschiedenis van het stedelijk gebied', in: W.F. Heinemeijer, & M.F. Wagenaar, *Amsterdam in kaarten. Verandering van de stad in vier eeuwen cartografie*. Antwerpen 1987

Eerden, R. van, De archeologische reservaten van 'Malta', in: *Archeobrief* 12/2 (2008), 13-18.

Gawronski, J. en Jayasena, R., *Tweede Kostverlorenkade. Inventariserend Veldonderzoek (2006)*, Amsterdam 2006

Gawronski, J. en J. Veerkamp, *Het RIVA-terrein. Inventariserend veldonderzoek Baarsjesweg (2005)*, Amsterdam 2008

Gawronski, J., R. Jayasena, *Zeis onder het maaiveld. Archeologische Begeleiding Kolenkit Zuidelijk Veld Fase 1 (2009)*, Amsterdam 2010

Heijdra, T., *De victorie begint in Oud-West*, Alkmaar 2001

Heijdra, T., *Bos en Lommer & de Baarsjes. De geschiedenis van Amsterdam-West*, Alkmaar 2004

Historische Vereniging Holland, *Archeologische Kroniek Holland jaargang 38*, Hilversum 2006

Kruizinga, J. *XYZ van Amsterdam*, Amsterdam 2002

Stol, T., *Wassend water, dalend land. Geschiedenis van Nederland en het water*. Utrecht/Antwerpen 1993

Appendix: Beleidsvarianten, stroomschema

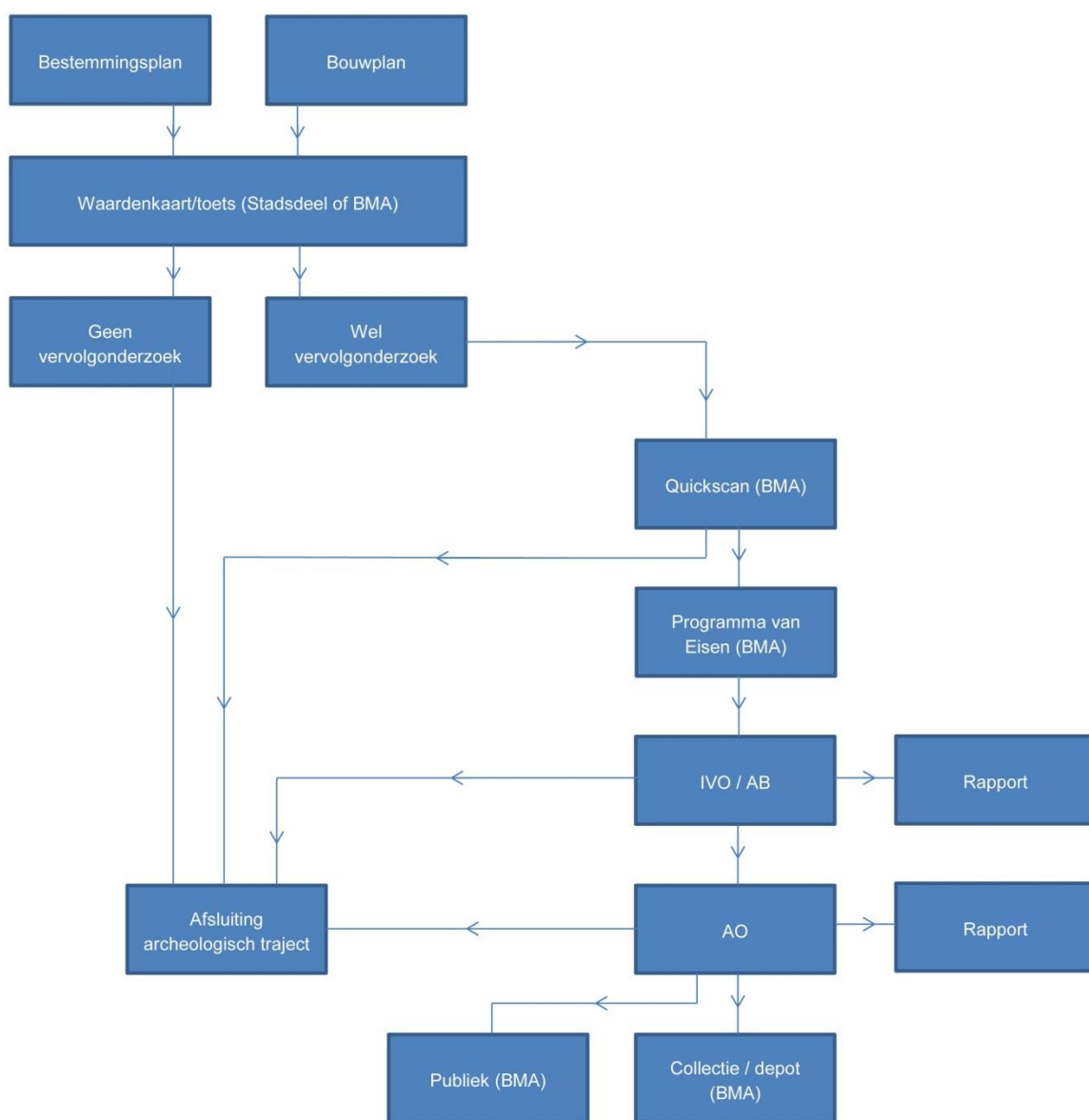
Het archeologisch beleid wordt als maatwerk voor een bepaald plangebied in Amsterdam vastgesteld aan de hand van elf varianten, die een afweging bieden op basis van de aard van de verwachting in combinatie met de specifieke (oppervlakte/diepte) bodemingreep.

- 1: Gebieden met bekende archeologische waarden. Aangezien hier met zekerheid archeologische overblijfselen aanwezig zijn, is bij elke bodemingreep ongeachte het oppervlak of de diepte archeologisch onderzoek noodzakelijk.
- 2: Bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 50 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 3: Gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog aanwezige historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. Deze gebieden zijn onbebouwd of de bebouwing dateert van vóór de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 4: Gebieden met een hoge archeologische verwachting buiten het historische centrum van Amsterdam, waarvan de huidige bebouwing dateert uit de late 19de eeuw. De verwachte resten hebben een dichte spreiding. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of ondieper dan de 19de-eeuwse ophogingen.
- 5: Gebieden met een hoge archeologische verwachting buiten het historische centrum van Amsterdam, waarvan de huidige bebouwing dateert uit de late 19de of 20ste eeuw. Indien de bebouwing dateert uit de 19de eeuw hebben de verwachte resten een wijdere spreiding. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² of ondieper dan de 19de- en 20ste-eeuwse ophogingen.
- 6: Onbebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting in de landelijke periferie van Amsterdam. Hier liggen archeologische vondsten dicht aan het oppervlak, zodat relevante archeologische lagen kunnen zijn opgenomen in de bouwvoor. De bouwvoor heeft gemiddeld een diepte van 0,3 – 0,5 m waaronder een eerste sporenvak zichtbaar wordt. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 7: Bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). De bebouwing dateert uit het einde van de 19de en de 20ste eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan de 19de en 20ste eeuwse ophogingen.
- 8: Terreinen met een hoge archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m².
- 9: Gebieden met een lage archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn of waren binnen en buiten het historische centrum van Amsterdam. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de (voormalige) waterbodem binnen het historisch centrum kleiner dan 2.500 m² en buiten het historisch centrum kleiner dan 10.000 m².
- 10: Gebieden met een lage archeologische verwachting die onder water liggen, of die onder water gelegen hebben en ingepolderd zijn of opgespoten zijn. Uitzondering van archeologisch

veldonderzoek geldt bij ingrepen kleiner dan 10.000 m² of in de oorspronkelijke waterbodem of in het oorspronkelijke maaiveld.

- 11: Gebieden zonder archeologische overblijfselen omdat hier al archeologisch onderzoek of grootschalig grondverzet heeft plaatsgevonden voor bijv. zware funderingen, kelders, tunnels e.d. en gebieden in de voormalige landelijke periferie van Amsterdam buiten de Singelgracht met een lage archeologische verwachting die bovendien opgehoogd, onderheid en bebouwd zijn aan het einde van de 19de en in de 20ste eeuw. Hier geldt een vrijstelling van archeologisch onderzoek. Gebieden waar al archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden zijn wel indirect van belang voor archeologische planning omdat ze aanwijzingen geven voor de eventuele aanwezigheid van archeologische resten in omliggende gebieden.

Voor de beleidsvarianten, 4, 5 en 7 tot en met 10 geldt dat het dieptecriterium op de uiteindelijke beleidskaart nader wordt gespecificeerd.

Stroomschema archeologie BMA

Colofon

Archeologisch Bureauonderzoek 14-073

Voor akkoord controle proces en waardestelling:

Hoofd afdeling Archeologie BMA
Prof. dr. J.H.G. Gawronski

Datum: 23-12-2014
Status: 1.0
Redactie: Prof. dr. J.H.G. Gawronski
Tekst: T. Terhorst MA
Cartografie: T. Terhorst MA

© Bureau Monumenten & Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2014
Postbus 10718, 1001 ES Amsterdam, 020-2514900

Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BMA. BMA aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.